

TALÁLKOZÁSOM MÓRA FERENCCEL, A RÉGÉSSZEL.

Írta: EPERJESSY KÁLMÁN

Elmúlt idők megfakult írásai közt lapozva Móra Ferenc két levele került a kezembe, amelyeket 1925. júniusában, immár 32 esztendeje, valami régészeti ügyben intézett hozzám, aki akkor a makói Csanád-vezér gimnázium tanára voltam. A levelek az 1920-as évekbeli alföldi város levegőjét sugározzák és egyúttal Móra Ferenc emberi és régési portréjához is adatokkal szolgálnak. Ezért érdemesnek látszik kiemelni őket a feledés homályából.

Az 1925. június 25-én kelt első levelében Móra azt írja, hogy Makón jártában személyesen szeretett volna felkeresni: nézzük meg együtt a közeli Bökényben folyó ásatásokat. A helyszínen szeretne volna elmagyaráztatni, hogyan kell tudományos módszerekkel ásni, mert úgy hallotta, hogy egyes makói tanárok, köztük én is, lesújtó kritikát mondtunk az ő módszeréről »mint szakértők«. Szemrehányással illet, hogy miért nem tettem meg észrevételeimet tavaly az ő ásatásánál való személyes együttlétünkkor. Hiszen ő annyira bizalmába fogadott mindjárt az első találkozásunkkor, hogy én is őszinte lehettem volna hozzá. Ha a magafajta »vén számártól« nem is lehet már tanulni, ő mindig szívesen tanul mindenkitől.

Különösen meg van ütődve azon, hogy GÁL ZSIGMOND tanár személyében olyan ember mond kritikát az ő módszeréről, aki őt sohasem látta ásni. GÁL a vita során Mórával szemben BANNER JÁNOST, a szegedi egyetem régészeti tanszékének adjunktusát, a kolozsvári egyetemen volt tanuló-társát, PÓSTA BÉLA kolozsvári régészprofesszor tanítványát állította oda a tudományos módszer képviselőjeként, akitől több eredményt lehet várni [1]. A lekicsinylő bírálatban Móra baloldali (»destruktív«) voltára is célzás történhetett. Erre vall a levél e kitétele: »Ha ismerném a tanár urat, személyesen megnyugtatnám a felől, hogy Banner János barátom is van olyan zsidó, mint én vagyok.« Ha az Attila-keresés a kereszténynemzetieknek a privilégiuma, akkor biztosíthatja, hogy Bannernak éppúgy nem fog megjelenni, mint őneki (Mórának).

Különös vendéglátás az olyan, amiben őt a makóiak részesítették. Az ő ambíciói igazán nem terjednek Bökényig, amelyről meghívása előtt azt sem tudta, hogy létezik. Ő »soha életében még egy szalmát sem tett senkinek az útjába«. Kívánja, hogy mi találjuk meg Attilát, minden sikerünknek ő fog legjobban örülni.

Befejező soraiban sok szerencsét kíván nekem, a kezdő régésznek, követ azonban nem, mert azt keresetlenül is megkapom, mire megöregszem.

E levél érthető rosszérzést keltett bennem annál is inkább, mert én a vitában nem vettem részt és arról csak Móra leveléből szereztem tudomást. A vita a vidéki városokban szokásos egyik fehérasztali összejövétel alkalmával folyt le. Az ilyen összejöveteleken a résztvevők, tanárok, orvosok és más literatus emberek, megtárgyalták a szűkebb haza és a nagyvilág összes fontosabb eseményeit.

A régészeti vitát a közeli Apátfalva és Magyarcsanád melletti Bökényben folyó ásatások váltották ki [2]. Az árvízszaggatta bökényi Marospartból kikandikáló koponyák és a mellettük fekvő tárgyak a végletekig felfokozták a lakosság érdeklődését. A régészeti láz annyira eluralkodott a környéken, hogy egyes makói városatyák minden fontosabb helyi probléma megoldását is a bökényi ásatások eredményeitől akarták függővé tenni.

Tudományos érdeklődéstől és lokálpatriotizmustól fűtött cikkek jelentek meg a helyi sajtóban tanárok és más értelmiségiek, pénzügyi emberek, magánzók és jómagam tollából is, amelyek nem mondták ki nyíltan, de sejtetni engedték, hogy Attila megjelenése a mi vidékünkön minden pillanatban várható és ez Makót rangosabb helyre fogja juttatni a világ híres városainak sorában. A régészeti láz valóságos búcsújárást zúdított a tetthely felé. Legnagyobb számban voltak az érdeklődők közt tanítók, tanárok, marsi halászok, molnárok és kubikosok, célszerű szegényemberek és más ágrólszakadtak. Közülük egyesek jóremény fejében magánvállalkozásba is kezdtek. Előhozakodtak eddigi régészeti tapasztalataikkal. Olyan is akadt, aki egy föld alól előkerült megrozsdásodott kutyajegyvet mutogatott, mint a kutyafejű tatárok pénzét.

A bökényi telepre és sírmezőre az Apátfalván lakó NOVÁK JÓZSEF pénzügyi fogalmazó hívta fel a figyelmet. NOVÁK hosszú éveken át kerékpáron járt be Makóra hivatalába. Tőviről-hegyire ismerte a határ minden zegét-zugát. Jól értett a »célszerű szegény emberek« nyelvén, akiknek révén a pusztá minden híre befutott hozzá. Nem is volt grata perszona a megyei urak előtt. Valóságos megszállottja volt a régészetnek. Élmény és izgalom volt számára az ásatásoknál való jelenlét, és környezetét is magával ragadta. Tudományos igényekkel nem lépett fel, de nagy gyakorlata volt a leletek korának megállapításában. Ő ismerte a megyében a legtöbb lelőhelyet és csodálatos szimattal tudta megállapítani, hogy hol rejtőznek a föld mélyében feltárássra érdemes kincsek. Ő mentette meg a tudományos feldolgozás számára a bökényi telep legértékesebb darabjait. Ő hívta fel a sírmezőre a makói gimnázium figyelmét, és ő kérte fel 1924-ben Móra Ferencet az általa megjelölt helyeken próbaásatások végzésére. A szegedi egyetem régiségtudományi intézete is ezen a területen végezte 1925-ben első ásatását. [3].

A makói régészeti vitában résztvevők közül csak DIÓSSZILÁGYI SAMU főorvos ismerte közelebbről Móra régészeti munkásságát. A többiek róla csak mint íróról és múzeumigazgatóról hallottak. Mítsem tudtak róla, hogy Móra régészeti hírneve a csókai, szőregi, kiszombori, öthalmi, fehértói, bojárhalmi, kundombi és más ásatások révén akkor már messze az ország határain túljutott [4]. A szerencséskezű régész hangyaszorgalmával rekonstruálta a szegedi határ honfoglalás előtti történetét. Jogosan írhatta

levelében, hogy a bírálói által elmarasztalt módszerével ő az Alföld leg-szebb régészeti gyűjteményét hordta össze és dolgozta fel.

A vitában elhangzottakról a makói tanárokéval ellentétes álláspontot képviselő DIÓSSZILÁGYI SAMU révén szerzett Móra tudomást. DIÓSSZILÁGYI Mórának bizalmas jóbarátja, makói tartózkodása során vendéglátó gazdája volt. A tudományok és a szépirodalom iránt fogékony lélek. József Attilának is makói éve alatt egyik mecénása. Típusa a vidéki város literatus embereinek. Városa szellemi életének nemcsak ismerője, hanem annak egyik irányítója és írásos megnyilatkozásokban is számottevő tényezője [5].

Móra szemrehányó levele érthető rossz érzést keltett bennem, aki változatlanul az ásatásainál szerzett élmények lenyűgöző hatása alatt álltam. A látszat viszont ellenem szólt, mert a makói tanárok közül csak én voltam ásatásainak szemtanúja. A levelet is azért adresszálta hozzám, mert csak engem ismert személyesen a tanári karból. Szükségesnek láttam levélben tisztázni szerepemet az ügyben. Megállapítottam, hogy a vitában nem vettem részt, arról semmit sem tudtam. Nem tudhattam azért, mert a hosszú asztal más helyén ültem és ha részt vettem volna benne, bizonyára nem a Mórát elmarasztalók között szerepeltem volna. Kijelentettem, hogy ő hamis információnak esett áldozatul, én pedig méltatlanul kaptam a szemrehányást. DIÓSSZILÁGYIban sejtem az informátort és erélyes megtorló lépéseket helyeztem vele szemben kilátásba.

A levél vétele után állapítottam meg, hogy valóban volt régészeti vita, amelyben DIÓSSZILÁGYI a résztvevők szerint fölényes és nekik nem tetsző hangot használt. (Most már belátom, hogy igaza volt.) Sajnos, e levélről nincs másolatom. Abban az időben a kézzel írott levelekről nem volt szokás másolatot venni. Móra hagyatékából azonban még előkerülhet, mert postafordultával választ kaptam rá.

1925. június 28-án kelt levelében Móra férfias nyíltsággal beismeri tévedését és sajnálkozását fejezi ki. Örömmel vette levelemet, írja, és sajnálja, hogy félreértett. Annak is örül, hogy nem ismert félre. Az közömbös számára, hogy ismeretlen emberek mint vélekednek róla, de az fáj; ha családik valakiben, akit magaformájú embernek ismert.

Tisztázza a tényállást. Az »asztalvég« régészeti vitája BARNA JÁNOS, a kereskedelmi iskola igazgatója, GÁL ZSIGMOND gimnáziumi tanár és DIÓSSZILÁGYI SAMU közt folyt le. A vita részleteiről DIÓSSZILÁGYI SAMU informálta. Megerősíti, hogy én a vitában nem vettem részt, az informáló a nevemet nem is említette. (A személyes ismeretségünkől származó tévedés következtében lettem én a szenvedő alany.) A továbbiakban a vitában tényleges résztvevők felé is megértőbben nyilatkozik. Az információ a másik két résztvevőre sem volt sértő tendenciájú. Az informáló BARNA JÁNOS aggodalmát említette és GÁL ZSIGMONDnak azt a nyilatkozatát, hogy a Banner ásatási módszerétől több eredményt lehet várni. Helyreigazítja Diósszilágyinak azt a megjegyzését, hogy hiszen »Banner is a Móra tanítványa«. A valóság ezzel szemben az, hogy nem Banner, hanem ő (Móra) volt a Pósta tanítványa, akinek a vezetése alatt 1908-ban egy régészeti tanfolyamon vett részt Kolozsvárott.

Aláhúzottan hangsúlyozza, hogy DIÓSSZILÁGYI ez ügygel kapcsolatban a nevemet meg sem említette. Nem szeretné, ha megrögződne a gyanúm olyan ember ellen, aki erre semmi okot nem adott.

Az utóiratban közli, hogy levelének lezárása után érkezett meg DIÓSSZILÁGYI SAMU levele, amely kívánságomra megerősíti azt a kijelentésemet, hogy én az asztalvég régészeti vitájában nem vettem részt.

Reméli, hogy a közölt tényállással eloszlott köztünk minden félreértés. Mondania sem kell, hogy ezután is mindenben éppoly szívesen áll rendelkezésemre, mint eddig. Befejező szavai, »erő, egészség, áldás, békesség«.

Móra választát örömmel és megnyugvással vettem tudomásul. Néhány nap múlva személyesen tettem tiszteletemet nála Szegeden és átnyújtottam »A bökényi őstelepről« című első és utolsó régészeti tanulmányomat [6]. Jóleső kedvességgel fogadott és a tanulmányt beiktatta a Somogyi Könyvtár állományába.

A továbbiakban megpróbálom felidézni azokat a benyomásokat, amelyeket az ásatásánál történt együttlétünk órái alatt nyertem. Móra a magyarcsanádi határban, a bökényi telep körzetében végzett ásatásokat. NOVÁK JÓZSEF többszöri meghívásának tett eleget, aki súlyt vetett rá, hogy Mórának személyesen mutathassa be a feltárára javasolt helyeket. Akkoriban több évtizedes gyakorlat és a nagy eredménnyel járó ásatások hosszú sora jogán a szegedi múzeum volt a régészeti irányító szerve az Alföldön. Az egyetem Régiségtudományi Intézete az első tájékozódás idejét élte. A lelőhelyek körzetében lévő középiskolák nem rendelkeztek sem az ásatásokhoz szükséges anyagi fedezettel, de a szükséges tudományos apparátussal sem. Így voltam jómagam is, aki a bökényi telep tanulmányozásakor Móra Ferentől, majd Buday Árpád régészprofesszortól és Banner János adjunktustól a helyszínen szereztem az első tájékozódást.

Az ásatások idején NOVÁK JÓZSEF vendéglátását élveztük. Móra jól érezte magát a Nováknál összegyűlt falusi értelmiség társaságában, amelynek tagjai versengtek azért, hogy őt megismerhessék. Közvetlen modorával, jóízű humorával magával ragadta a társaságot. Akárcsak egy novelláját olvasnók, úgy folyt ajkáról a szó. Most is emlékszem azokra az anekdotákra (Kuna P. Andrásról, a szemérmes falusi leányról, a független magyar bíróságról stb.), amelyekkel szórakoztatta a jelenlévőket.

Mire az ásatás színhelyére értem, Móra már kint volt embereivel. Lekötelező szívélyességgel fogadott és mindjárt az első percekben anynyira megnyílt előttem, mintha évek óta ismernők egymást. Emberei a »földet vallatták«, ami köznyelvre lefordítva a csontvázra ráakodott földréteg lefejtését jelentette, ő pedig egy pokrócon ülve rajzolt és jegyezgetett. Közben régészeti témákra terelődött a beszélgetés. Kedves közvetlenséggel igazította el az amatőr régészt, amilyen én voltam, a legszükségesebb tudnivalókban anélkül, hogy érezte volna felsőbbrendűségét. Beszélt a korábbi ásatásairól, az azokon szerzett tapasztalatairól humoros visszaemlékezések kíséretében. Különösen a csókai dombról emlékezett meg részletesen és szívesen, ahová nyolc éven keresztül járt a múzeum ásní. A csókai domb valósággal ontotta a leleteket, az újabb kőkori és a népvándorlaskori kultúra Európaszerte csodált emlékeit, amelyek egy egész termet töltenek meg a múzeumban.

Láttam a gyakorlati régészt munkaműhelyében; amint rajzolt, jegyzetett, fényképeket, helyszíni vázlatokat készített. Ekkor tudtam meg, hogy mi a »régészeti napló«, ami nélkül a tudomány számára elvesztek az ásatások. Nagy gonddal ügyelt rá, hogy embereit ásás közben el ne ragadja a régészeti láz. Nehogy a csontvázat és a körülötte lévő »himmi-hummit« kést, bögrét, csattot, fibulát, érmet, gyöngyöket, karperecet stb. elmozdítsák helyéről. Az ásást végző embereknek a régészeti szakmába vágó megjegyzéseire helybenhagyólag vagy helyreigazító magyarázatokkal válaszolt. »Szóval tartottam magyarjaimat, hadd okosodjanak is a napszámon felül«, mondja egyik írásában [7]. Nem hagyta megválaszolatlanul az őskeresés csodájára járó közeli és távoli magyarok érdeklődését sem. Novák is megfigyelte, hogy ásatásainál nemcsak a földet vállaltja, hanem vállaltja a vállalatot végző munkásokat is. »Annyira összemelegedett azokkal az emberekkel munka közben, hogy azok legtitkosabb dolgaikat is őszintén elmondták neki.« Mindez jó alkalmul szolgált a célszerű szegényemberek lelki világának megismeréséhez és irodalmi feldolgozásához.

Elmondta, hogy nem mindig járt el ilyen akkurátusan az ásatások lebonyolításában. Első ásatását múzeumi gazdája, Tömörkény István megbízásából végezte, aki mindössze ennyi szakszerű útbaigazítással látta el: »mögötte a fene az olyan kutyát, amelyiket tanítani köll az ugatásra« [8].

»Régészinas« korában nem egyszer megtörtént vele, hogy miközben tisztelgő látogatásra ment a jegyzőhöz vagy plebánoshoz a faluba, meghagyta embereinek, hogy tegyék felre, ha valami a földből előkerül. Visszatértekor érdeklődésére rendszeren kitérő választ kapott. Egy alkalommal mégis előadtak valami zöldes vékony drótféleséget. A régész szeme rögtön felismerte benne a népvándorlaskori ezüst hajcsatot és egy rövid szivarral jutalmazta a becsületes megtalálót. E bőkezűség láttára szaporodni kezdtek a régiségek: A kubaszivarok, portorikók és egyéb jók nem tévesztették el hatásukat. Észrevette, hogy emberei ilyenkor furcsa szemmel pislognak reá és tekintetükből valami elnéző részvét is kisugárzik. Megkérdezte tőlük: »Minek tartanak maguk engem?« A felelet ez volt: »Ilyennek is kell lenni«. Jóízűen tudta ezt az élményét elmesélni, amihez hasonlóan nem egy későbbi írásában is hangot adott. [9].

A kritikus pillanatokban, amidőn a csontváz (a kubikosok tudományosan vájznak nevezik) körül elötűnnek a sirmellékletek (bögre, kés, ékszerek stb.) erősen a körme alá kell nézni a munkatársaknak, mert hajlamosak a haszontalannak látszó holmi eldobására, a használhatóknak pedig gyakorlati életükbe való beiktatására. Így válik nem egyszer a kis bögréből szappanozó csésze, a koponyából hamutartó, vagy galambitató vályú, aszerint, hogy paraszti vagy urasági kézre került. Azt tartja ugyanis a néphit, hogy csak abban a tanyában maradnak meg a galambok, ahol koponyából itatják őket. Látott már sokszázéves kalárist piros pántlikán a puli nyakában és iskolásgyerekeket, akik az »encsem-bencsemet« almaért, meg sülttökért cserélgették [10]. Magam is tapasztaltam, hogy egy közeli faluban a gödörásás során napfényre került rómaiakori vázák muskátlis ablakokban virágcserepként folytatták életüket.

Egyik délután lekésve a makói vonatot, gyalog tettük meg az utat: a sínek mellett Apátfalvától Makóig. Észre sem vettem, hogy már a 13 kilométeres út végén járunk, annyira lekötött a beszélgetés. Lebilincselő köz-

vetlenséggel nyilatkozott meg napi eseményekről, közéleti dolgokról, irodalomról, politikáról, tudományról. Közben néhány olvasásra érdemes régészeti szakmunka címét is befűzte a beszélgetésbe. Úgy emlékszem, hogy többek közt HAMPEL JÓZSEF műveit [11] és BELLA—HILLEBRAND együttes művét [12] említette. Elmondta, hogy azért lett a baloldali Világ c. napilap tárcaírója, mert a kereszténykurzus őt »destruktívnak« tartja. Minden szavából kitetszett a »tisztaszívű« ember, aki — mint levelében mondja — embertársainak egy szál szalmát sem tesz útjába. Érdemes lett volna e valóban élményszerű megnyilatkozásait írásban lerögzíteni.

E hosszú beszélgetés során tárult fel-elöttem Móra lelkivilága. Ez tette lehetővé, hogy megérthessem emberi, írói és tudósi megnyilatkozásait: Hogy írásaiból valóban azt olvashassam ki, amit mondani akar. Már akkor észrevettem, aminek későbbi írásaiban és megnyilatkozásaiban (pl. díszdoktori beszédében) annyiszor hangot adott, hogy nem tud egészen elkülönülni benne a tudós és az író. Hol ide, hol oda csapong a tudomány és az irodalom között. Csak a szerénység és a tisztaszívűség kíséri el mindenüvé.

A »történelemelőtti és a történelemben hajnalló« magyar föld múltját oly nagy eredménnyel kutató Móra, akit fantasztikus ajánlatokkal próbáltak megkörnyékezni a tengeren túlról is, hogy tapasztalatait vásárra vigye, »amolyan magyar régésznek« nevezi magát, aki nem is »okleveles vakondok«, csak »magánpasszióból való szerelmese a soktitkú magyar földnek« [13]. Páratlan sikereiért a régészek legnagyobb jóltevőjére, a véletlenre hárítja a dicsőséget. Azt is elismeri, hogy a szerencse sem hagyta soha cserben. Valóban, amihez hozzányúlt, arannyá vált. Ásatásainál, írja DIÓSSZILÁGYI SAMU, igen nagy szerencsével, talán azt lehet mondani, ritka előérzettel dolgozott. »Míg egyéb hivatásos régészek hétszámra bolyongtak eredmény nélkül, addig ő minden ásónyomból valami értéket hozott napfényre... Pedig nem tisztán szerencse dolga volt ez. Alapos terepszemle után... sokáig latolgatta, hogy érdemes-e drága napszámért a telektulajdonos földjét megfordíttatni« [14].

Mély fájdalommal okoz neki, hogy a magyar föld régészeti kincseinek 98⁰/₀-a veszendőbe megy. Hajlandónak mutatkozik régiségmentésre mindenüvé elmenni, ahova hívják. Sajnos, még ott tartunk, hogy a »malackát« kell tekintenünk a hazai régészet egyik legfőbb tényezőjének. Sok értékes lelet disznótúrás folytán kerül napvilágra [15]. Nyílt levelet intéz a kultuszminiszterhez a régiségek megmentése ügyében és egy népvándorláskori múzeum felállítását javasolja, amelynek csodájára járnának németek, franciák, angolok [16].

A világ zaja elől a föld alá szeret meghúzódni, ahol nem verik fejbe egymást az »előmagyarok« sem vallási, sem politikai okokból. Keserűen emlegette és számos írásában célzott rá, hogy vannak, akik az ő destruktívát számontartják, pedig »kubikgödreiből csak az őseket destruálja ásóval és lapáttal« [17]. Ahol én elkezdek túrkálni, ott a dacos hun-avar ősök bizonyára lejjebb húzódnak egy öllel a destruktív szagra [18]. »Sírhatnékja van«, ha egy-egy nagy ásatás után ott kell hagynia »a kukoricaföldet, a búzatarlókat, a kedves öreg hunokat és gepidákat«, akikkel olyan áldott békességben megvolt hetekig, hónapokig. »Nem bakafántoskodtak, nem irigykedtek, nem sügtak össze a háta mögött, nem kérdezték, hogy érzi

magát és nem nézték ki maguk közül azért, hogy ráhetesedett a szakálla.« [19].

Nagyra becsülte a komoly régészeti tanulmányokat. Minden regénye dicsőségét odaadná — írja — TOMPA FERENCnek, a Nemzeti Múzeum, ősrégészenek a Tiszakulturáról készült monográfiájáért. [20]. Ásatásai során tanította a népet és maga is tanult tőle. »En nem kincskereső vagyok, mondja a fehértói magyaroknak... Azért kutatjuk az ősokeket, hogy megtudjuk, kik voltak, hogy éltek, mit dolgoztak, s hogy ebből tanuljanak a népek, ha a múzeumba jönnek nézgelődni. Jól meg kell vigyázni minden ásonyomot, össze nem törni semmit, nekem egy csont-késnyél többet érhet, mint egy akkora darab arany« [21]. Többet tett a magyar nép régészeti kultúrájának emelése körül mindenkinél. Jelen voltam a 30-as években Szentesen, Csallány Gábornak, a hun ősök híres kutatójának városában tartott egyik előadásán, amely ma is iskolapéldája lehetne annak, hogyan kell a helyi hagyományok és a tudományos eredmények iránt a nép legszélesebb köreinek érdeklődését felkelteni. Sajnos, ez is, mint annyi más, nem került nyomtatásban a nyilvánosság elé [22].

A régész Móra nélkül nem születethetett volna meg az író Móra. Csak a földet vallató, a föld alatt ősokeket kereső régész és író alkothatott ilyen emléket a föld fölött élő hunutódoknak. A »célszerű szegényemberek« írója volt, és közéjük valónak érezte magát egész életében. Lebő szigetén jártában a dohosszagú földesszoba búbos kemencéje, a sublót, a kotlós az ágy alatt, a cirmos a kemencenyakon, de még a rongyos ágyterítő is Daruutcai házuk emlékét idézi fel benne. A kis fényes orrú »sasok szaggatta ruhájú« fiúcskában a hajnalban foltozott nadrágú Fercsikére ismer [23].

Szerényen az irodalom »barkácsoló mesterének« nevezte magát, aki nek az írásait a nagyurak nem olvasták, még azokat sem, amelyek nem nekik voltak írva [24]. Csak a régész és botanikus Móra, a »tudomány passzionista csontszedője« közvetíthette a földfeletti magyaroknak a föld alatt szundikáló ősök szívük orából küldött »pipacs, pimpimparé és pipitervirág« üzeneteit [25]. Csak ő írhatta meg, hogy a pipacsok és a somkórok elvilágtalanodott szemek gödrében állnak gyökerükkel [26]. »A tarlóvirágok a föld alá vitt álmokból lettek, a pici kék ticszemek kisgyermek, a pipacsok szépasszonyok, a búzavirágok költők, a vadpénzecskék bankigazgatók, a szamárkórok filozófusok és a nyulárnyékok vezérkari főnökök álmaiból«. A múzeumigazgatókból pedig — ezek is az ő szavai — az ötödik fizetési osztályig papsajt lesz [27].

A régész Móra volt az a magyar írónk, aki a föld mélyének kincsebányájából hozott új színekkel patinázta irodalmunkat. A tarlószéleken kilométerköre támaszkodva, vagy az ásatóládán guggolva írta osztályostársainak, a kétkézi munkásoknak és célszerű szegényembereknek énekét, Az is megtörtént, hogy írásához a térdére fektetett gepidalapocka szolgált írómappául [28].

A foltozó szücs és a kenyérsütő asszony fia apja és anyja mesterségével kérte kenyerét. »Tollal, himezi a virágokat, a rozmaringot és tulipánokat«, és »kenyeret süt a magyar irodalom asztalára« [29]. Szücs tül helyett tollal és selyem helyett pamuttal varrogatta a tulipánokat a birka-bőrnél sokkal romlandóbb papírra. És nem lánglisztból sütötte a cipót, csak úgy futtában örölt rozsból [30].

Igy egyesült és különült el benne a régész és az író. Régészeti meglátások nélkül nem írhatta volna meg a földalatti Magyarország hőskölte-ményét.

Szegedre kerülésem után, 1928 őszétől kezdve sűrűbben volt alkal-mam vele találkozni. Soha nem távoztam tőle üres kézzel, ha valami ügyes-bajos dolgomban felkerestem. Készséggel járult hozzá, hogy egy régészeti tanulmányát a szerkesztésemben megjelenő »Csanádvármegyei Könyvtár« című sorozatba beiktassam [31]. Egy szerzői-honoráriumvitában mint megkérdezett szakértő az én álláspontomat tette magáévá, mire a kiadó visszavonta összes kifogásait. Ott voltam mindenütt, ahol a nyilvánosság előtt hallatta szavát. Büszke örömmel figyeltem írói pályájának egyre magasabbra törő ívelését. Ott voltam az »Aranyszőrű bárány« páratlan si-kerű előadásán, amely Szegeden a színházi évad legnépszerűbb darabja volt. Ma is a fülemben cseng zengzetes magyar nyelve és fülbemészó muzsikája.

Úgy láttam, hogy a 30-as évektől kezdve régézi tevékenységével szemben az írói nyomult előtérbe. Továbbfejlesztette a múzeumot, de örült, hogy az ásatás gondjainak egy részét az egyetem Régiségtudományi Intézete leveszi vállairól. Ekkor már az ország legnépszerűbb írói közé tartozott, akinek kézírataiért versengtek a kiadók a határokon belül és a határokon túl. Az irodalmi társaságok, hatóságok és intézmények siettek megtisztelni elismerésük külső jeleivel. Számos vidéki irodalmi társaságon kívül 1914. óta tagja a Petőfi Társaságnak, 1931-ben pedig a Kisfaludy Társaság választotta tagjai sorába. Szeged népe a zsúfolásig megtöltötte a Dugonics Társaság előadótermét, hogy Móra Ferencet hallhassa.

Feledhetetlen emlékem 1932. december 3-i díszdoktori avatásának ünnepe. Itt láttam először az ünneplőbe öltözött Mórát megilletődött szorongásban. Itt hängzött el remekbefaragott díszdoktori beszéde, amely mind formájánál, mind tartalmánál fogva párját ritkítja az ilyesfajta meg-nyilatkozások között.

A díszes közönséggel színültig telt aulában az egyetem rektora kö-zölte, hogy díszdoktorrá avatásának egyik alapjául az élő magyar iroda-lomban elfoglalt helye, 30 éves írói munkásságának becses és megbecsült termékei szolgáltak, másíkul a régészet terén negyedszázadnál hosz-szabb ideje végzett eredményes kutatómunkája. Lírai költeményei »igazi költői-lelket és nemes érzést árulnak el«. A családi érzésnek »Petőfi és Arány óta Móra egyik leghívebb tolmácsolója«. Elbeszélései a magyar ember lelkivilágát igazi mivoltában jellemzik. »meleg közvetlenséggel«, »a magyar nép nyelvén és eszejárása szerint«. Írásait »nemes humora« teszi derültté és vonzóvá. Idegen nyelvre fordított munkái nagymérték-ben elősegítik a magyarság igazibb megismerését.

A római uralom korát kivéve nincs a magyar föld régészetének olyan szakasza, amelyben Móra Ferenc odaadó és tervszerű munkájának ered-ményeivel ne találkoznánk. A múzeumot európai hírű intézménnyé fej-lesztette. A legkülönbözőbb nemzetekhez tartozó szakemberek keresik fel azt és használják fel a gazdag kincséből nyerhető tanulságokat. [32].

A díszdoktori oklevél átnyújtásakor a rektor Mórához intézett szavai-ban kiemelte, hogy a Tisza—Maros szögén évezredek során zajló történe-lemnek menetét »lépésről-lépésre« a biztos fölény oly csodás érzékével tárja fel, hogy »a szerencsét is szolgálatába kényszeríti«. »Az örökkévaló-

ság tüzeinek sugarával világítja meg az Alföld egyszerű népének lelkét a kutató előtt.« »Csak a nép igazi gyermeke s az is csak a művészi intuíció finom érzékével tudja az emberi szív titkos rejtekeit felkutatni.« »Így olvad össze sokoldalú tevékenységében kutatás, tapasztalat és teremtő alkotás.« [33].

Mórának a rektor szavaira elhangzott önvallomásszerű beszéde méltó volt az ünnepség fényéhez és az ünnepelt személyéhez. Rámutatott az ünnepi óra jelentőségére és a maga személyének jelentéktelenségére. Lelkéből az élet elrekvirálta a pátosz öreg harangját, csak azokat a kis cseengtyűket tudja megszólaltatni, amelyeneket már évezredekkel ezelőtt hallottak csilingelni a szegedi határ napos mezői és parlagjai. Örül is, fél is. Tudja, hogy most valami szokatlan történik vele, ami nagyobb teszi, mint eddig volt, de a szíve mégis riadt és tele van szorongással. Vajon méltó-e arra, amivel most megtisztelik? A szegedi egyetem nagy jóindulattal már eldöntötte ezt a kérdést. Nagy tiszteletlenség volna perújítást kérni és megpróbálni annak bizonyítását, hogy tévedtek.

Írói és tudományos érdemekért részesült a kitüntetésben. E kettős indokolás különös köteletségévé teszi a lelkiismeretvizsgálatot. Be kell valania, hogy úgy is, mint író, úgy is, mint tudós, félbemaradt egzisztencia. Bűne volt az a hallatlan szomjúság és határt nem ismerő mohóság, hogy nem tudott egy kútnál megmaradni, hanem mindig a másik után rohant. Az egyetemen egyforma lelkesedéssel hallgatott esztétikát, irodalmat, földrajzot, botanikát, történelmet, régészetet és csillagászatot. Ennek csak az lehetett a vége, hogy eltékozolta az életét. Nem lehetett belőle más, csak író, vagy múzeumigazgató.

Mágános kis sajkáján, amelyet soha nem kötött senki nagy hajójához, hol ide, hol oda csapongott a két part, a tudomány és szépirodalom között. Ki is szállt, hol az egyikén, hol a másikon, de végleges megtelepedésre kikötni nem tudott egyikén sem. Ha valameddig elidőzött az egyikén, annál mohóbb vágy kergette vissza a másikhöz. Így lett egész életére félbemaradt egzisztencia írónak is, tudósnak is.

Magáról való véleményét nem változtathatja meg sem az egyetem döntése, sem a rektor magnificus ékesszólása. Ő, aki futott már meg kitüntetés elől, ezt a felülmúlhatatlan kitüntetést csak úgy fogadhatja el, ha nagy-részt áthárítja arra a városra, amely befogadta és arra a tiszaparti házra, amelybe Isten élete kenyerét letette. Büszkeség és hála tölti el az egyetem nemes és gyöngéd gesztusáért. Kérkedni akkor szokott, ha sokan hallják, mint most, a hálát akkor érzi legigazabban, mikor egyedül ül az íróasztalánál. Midőn leteszi aznap megjelent regényének »Az aranykoporsó«-nak első példányát az egyetem asztalára, jóváhagyást kér hozzá, hogy a hálát és kérkedést egyesíthesse annak dedikációjában [34].

Önmagát tisztelte meg az egyetem azzal, hogy a földalatti ősök kutatóját, a célszerű szegényemberek íróját honoris causa doktorrá avatásával magához emelte. Ezzel elismerte vezetőjén keresztül annak az intézménynek is az érdemeit, amelynek az egyetem idekerülése előtt a Délalföldön a kultúra terjesztésében irányító szerepe volt.

És ott voltam az utolsó állomásnál is 1934. február 10-én. Láttam, amint sűrű sorokban, könnyes szemmel zarándokolt Szeged népe a mű-

zeum elé Móra Ferencnek a Jókai lepellettel letakart koporsójához, hogy elbűcsúzzék a földalatti ősök közé megtért nagy fiától.

Végezetül álljanak itt teljes szövegükben azok a levelek, amelyek a fenti megemlékezést e sorok írójából kiváltották.

Nem azt olvassa ki belőlük ma, mint 32 esztendővel ezelőtt a vélt igazán érzékenykedő fiatalember. Mély életbölcsséget, fennkölt gondolkodást és tisztaszívű emberséget lát minden sorukban. Abban is igaza volt Mórának, hogy minden ember, mire megöregszik, megkapja az élettől a cserepek mellé a köveket is.

Nem lett e sorok írójából régész, bár vonzódott e tudományhoz és figyelemmel kísérte annak hazai eredményeit, sőt a bécsi egyetemen régészetet is hallgatott. Mégis Móra Ferencet vallja mesterének, akitől egy egész életre szóló útravalót kapott. Tőle tanulta meg a tárgyi kútfők megbécsülését, azt a szemléletet, hogy a föld mélyéből felszínre került tárgyakban ne a kuriózumot, ne a muzeális ritkaságot érezzük, hanem az élet dübörgését.

1. sz. levél

Nagys.

Dr. Eperjessy Kálmán
tanár úrnak

Makó.

Állami főgimnázium
Szeged, 1925. VI. 25.

Kedves Barátom,

tegnapelőtt Makón járván, tudakozódtattam utánad, hogy együtt tekinthessük meg a bökényi ásátásokat. Sajnos, nem bírtalak megtalálni. Pedig igen szerettem volna, ha a helyszínen magyarázhattad volna el nekem magamnak, hogy hogyan kell tudományos módszerekkel ásni, mert úgy hallok, hogy az én módszeremről lesújtó kritikát mondtatok, mint szakértők. Azt bizony nekem magamnak is megmondhattad volna tavaly, fiam, hiszen én egyszerre olyan bizalommal beszélgettem veled, hogy te is őszinte lehettél volna hozzám. Aztán tudod, ha már tanulni nem lehet is az ilyen magamféle vén számártól, én magam mindig szívesen tanulok mindenkitől.

Hallottam, hogy Gaál Zsigmond tanár úr sincs megelégedve azzal a módszerrel, amellyel én az alföld legszebb régészeti gyűjteményét összehordtam és feldolgoztam. A dolog azért lep meg, mert tudtommal a tanár úr egyáltalán nem látta még, hogy én hogy ásatok, hiszen a makóiak közül egyedül te tiszteltél meg érdeklődéssel. Ha ismerném a tanár urat személyesen, megnyugtatnám afelől, hogy Banner János barátom is van olyan zsidó, mint én vagyok. Úgy látszik, Attila azért nem akar jelentkezni akkor se, ha ő keresi.

No nem baj. Adja Isten, hogy majd ti találjátok meg. Biztosítalak róla, hogy minden sikereknek én fogok legjobban örülni. Addig is bocsássátok meg nekem, hogy élek s higgyétek el, hogy én soha életemben még egy szál szalmát se tettem senkinek az útjába s az ambícióim igazán nem terjednek Bökényig. Hiszen, ha a makóiak nem hívtak volna oda, magamtól máig se tudnám azt se, hogy létezik. Éppen azért nem értem ezt a fenekedést

azok részéről, akiknek vagy a nevét se hallottam soha, vagy készségesen álltam szolgálatukra.

Sok cserepet kívánok neked, fiam. Követ nem, mert azt keresetlenül is megkapod, mire megöregszel. Szíves köszöntéssel öreg barátod:

Móra Ferenc

(tintával »Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum Szeged« levélpapíron írt levél.)

2. sz. levél

Nagys.

Dr. Eperjessy Kálmán
tanár úrnak

Makó.

Allami főgimnázium

Kedves Barátom,

a leveledet örömmel vettem tudomásul, sajnálom, hogy félre értetek, de örülök, ha nem ismertelek félre. Mert ismétlem, nem a személyem a fontos, de nem tehetek róla, ha öregségemre se javultam meg és ma is fáj, ha csalódom valakiben, akit magamformájú embernek véltém. Az más, ha ismeretlen emberek akármilyen véleményt mondanak rólám, ahhoz joguk van s az tisztára gusztus dolga, hogy él-e az ember ezzel a joggal neki ismeretlen emberek és tények felett.

Ezzel a mi ügyünk el is volna intézve, azt mondanom sem kell, hogy mindenben épp oly szívesen állok rendelkezésedre, mint eddig, ellenben egyet kötelességem tudomásodra hozni. Azt t. i., hogy felőled és nyilatkozataidról Diósszilágyi Samutól egy szót se hallottam. A Barna-János aggodalmát említette s Gaál tanár úrnak azt a nyilatkozatát, hogy a Banner ásatási módszerétől több eredményt lehet várni, a mire ő azt jegyezte meg, hogy Banner is az én tanítványom. (Itt a tévedés kölcsönös volt, mert én voltam a Posta tanítványa, Banner pedig még eddig senkié se volt, mert most ázott először, de meg vágyok róla győződve, hogy mester lesz benne.) Neked a nevedet se említette a doktor úr annak a beszélgetésnek a során, amelynek semmiféle tendenciája nem volt, se pedig a másik két tanár úrra nézve semmi sértő nem volt benne.

Azt hiszem, ezt kötelességem volt tudomásodra hozni, nehogy a gyanúd megrögződjön olyan ember ellen, aki ez ügyel kapcsolatban nem szőtt rólad — erre szavamot adom — se előttem rólad soha kedvezőtlen nyilatkozatot nem tett.

Remélem, ezzel ez ügy aktái le vannak zárva s azzal fejezhetem be, hogy »erő, egészség, áldás, békeség«.

Igaz híved:

Móra Ferenc

Szeged, 1925. VI. 28.

felbontom a már lezárt levelet, mert most kapom Diósszilágyi levelet, aki kívánságodhoz képest a maga részéről is megerősíti azt a kijelentésedet, hogy te az asztálvég régészeti vitájában nem vettél részt. De, mint már az előbb is írtam, a doktor úr ezt előttem nem is állította [35].

(Tintával, két »kutyányelvre« írott levél.)

én örök életemben meg ismét nem lehet és
többen senkinek is utóbbi és az ambícióim i-
gyán nem tetszednek. Köszönöm, hiszen ha a
munkám nem hirtelen volna oda, megint is
már is tudnám azt is, hogy létezik. Éppen
azért nem értem ezt a fenekeletet, amit részöl,
akár ismét meg ismét és kevesebb örök, velem
kezdődött az új megújulás.

Szó szerint kívánom neked, fiam. Követ
nem, mert az életemben is megkapom, mire
megértem. Szív köntösökön öngyógyítás:

Móra Ferenc

Móra Ferenc 1925. június hó 25-én kelt levelének utolsó lapja (1. levél).

JEGYZETEK

- [1] *Banner János* végzett a szegedi egyetem részéről 1925-ben ásatásokat Bökényben. Vö. »Jelentés a magyarcsanád-bökényi próbaásatásokról.« Dolgozatok. Szeged, 1926. Ua. Csanád vármegyei Könyvtár, 4.
- [2] A bökényi telep az arad-csanádi vasútvonal Apátfalva és Nagylak állomások közötti részétől délre Magyarcsanád község határán húzódik végig.
- [3] A múzeum és az egyetem ásatási módszerének megvitatására az is alkalmat adhatott, hogy Móra 1924-ben, az egyetem pedig egy évvel később ástott a bökényi körzetben. Móra részéről ebből kifolyólag felmerülhetett bizonyos érzékenység. Az ásatási körzetek akkor még a két intézmény közt nem lehettek elhatárolva. A később kialakult barátságos gyakorlat során egyik fél sem zavarta a másik köreit, mindkettőnek jutott bőven lelőhely.
- [4] *Szegedi tulipántos láda*, Bp. 1936. II. 76–79. (A múzeum) Vö. még *Kőhegyi Mihály*: Móra Ferenc a tudós. Múzeumi Híradó, 1956. II. 108.
- [5] Móráról írt megemlékezése: *Móra Ferenc a »tisztelhetbeli makai«*. Makó, 1935.
- [6] *Eperjessy Kálmán*: A bökényi őstelepről. A makói állami Csanád vezér reál-gimn. értesítője 1925/26. 3–11.
- [7] *Utazás a földalatti Magyarországon*, 27. (Attila koporsójáról).
- [8] *Daru utcától, a Móra Ferenc utcáig*, II. 80. (Díszpolgárság)
- [9] *Utazás*: 27, 28, 80, 128–129.
- [10] *Utazás*: 262, 282. (Kincssásás halottal)
- [11] *Hampel József*: A régebbi középkor emlékei Magyarhónban. I.–II. Bp. 1894.
- [12] *Hillebrand Jenő–Bella Lajos*: Az őskor embere és kultúrája. Bp. 1921.
- [13] *Utazás*... 54, (Hun sírok, hun nem azok)
- [14] *Diósszilágyi*, i. m. 12.
- [15] *Utazás*... 24 (Attila koponyájáról), uo. 126 (Mit tud a vajz?)
- [16] *Utazás*... 26 (Attila koponyájáról. Nyílt levél a kultuszminiszter úrhoz)
- [17] *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*, II. 54 (Önvédelem)
- [18] *Utazás*... 12 (Igazlátók)
- [19] *Utazás*... 113 (Hun sírok, hun nem azok)
- [20] *Utazás*... 165–166, (Insula Lebő)
- [21] *Uo.* 79 (Hun sírok, hun nem azok)
- [22] *Kőhegyi Mihály* említi gyulai, miskolci, bajai, budapesti, szegedi és kiskunfélfegyházi szerepléseit. I. m. 111.
- [23] *Utazás*... 167–168 (Insula Lebő)
- [24] *Utazás*... 149 (Kéményseprőéknél Szőregen)
- [25] *Utazás*... 126 (Mit tud a vajz)
- [26] *Utazás*... 173 (Jegyzetek a rétről)
- [27] *Utazás*... 135 (A többi destruktívok)
- [28] *Daru utcától*... I. 221 (Miniszterségem története) Uo. II. 54 (Önvédelem)
- [29] *Daru utcától*... II. 93 (Díszpolgárság)
- [30] *Daru utcától*... I. 221 (Miniszterségem története)
- [31] *Móra Ferenc*: Lovassírok Kunágótán, Csanád vármegyei Könyvtár 5, Szeged, 1926.
- [32] *Beszámoló a szegedi Ferencz József Tudományegyetem 1932–33. évi működéséről*. Szeged, 1935, 45–47.
- [33] *Beszámoló*... 48–49.
- [34] A díszdoktori beszédet lásd, *Beszámoló*... 50–56 és *Daru utcától*... II. 154–161.
- [35] E levélben Móra súlyt vet rá, hogy Diósszilágyi szerepe körül a félreértéseket eloszlassa.
A levelekben megnyilvánuló érzékeny hangot, amely ismerősei szerint beszédközben és keserű humorában is kifejezésre jutott, nyilván az a bánásmód váltotta ki, amelyben bizonyos oldalról részesült.
A 2. levél 16. sorában levő nehezen olvasható »mester« szót Juhász László betűzte ki. A 2. levél második bekezdésében a második mondat a levélben alá van húzva.

МОЯ ВСТРЕЧА С МОРА ФЕРЕНЦ — С АРХЕОЛОГОМ

К. Эперьёши

Эперьёши Калман в своей работе «Моя встреча с Мора Ференц — с археологом» приводит данные к археологическому портрету писателя. Он представляет писателя в его подземной мастерской на основании личных впечатлений и неизданных писем. Указывается, что в Мора не могли вполне отделяться археолог и писатель. В своей одинокой пилюпке он бросился между двумя берегами — между наукой и литературой. Без археолога Мора — не мог бы родиться писатель Мора. Он является тем венгерским писателем, который с новыми цветами из золотого дна земли патинировал нашу литературу. Без археологических интуиций не мог бы написать эпос подземной Венгрии.

В конце своей статьи автор публикует два неизвестных писем, которые Мора написал к нему.

MEINE BEGEGNUNG MIT FERENC MÓRA, DEM ARCHÄOLOGEN

von

K. EPERJESSY

In seiner Arbeit »Meine Begegnung mit Franz Móra, dem Archäologen« gibt K. Eperjessy neue Beiträge zu dem Archäologen-Porträt des Schriftstellers. Auf Grund seiner persönlichen Eindrücke und auf Grund noch nicht publizierter Briefe stellt er uns den Schriftsteller in seiner unterirdischen Arbeitsstätte vor. Er weist darauf hin, dass sich in Móra der Gelehrte nie ganz von dem Schriftsteller absondern konnte. Auf seinem einsamen Nachen trieb er zwischen Wissenschaft und Belletristik bald zu dem einen Ufer, bald zu dem anderen. Móra hätte ohne Archäologie zu sein nie Schriftsteller werden können. Er ist derjenige ungarische Schriftsteller, der aus der unterirdischen Schatzkammer unserer Literatur neue Farben gebracht hat. Ohne das Wissen eines Archäologen zu besitzen, hätte er nie das Heldenlied des unterirdischen Ungarn schreiben können.

Am Schlusse seines Artikels publiziert der Verfasser zwei an ihn gerichtete, bisher unbekannte Briefe Móra's.